
CESTA DO TEMNÝCH HLUBIN VLASTNÍ MYSLI ANEB JSEM JEJICH BŮH JOSEFA PÁNKA

ALEŠ MERENUS

A JOURNEY INTO THE DARK DEPTHS OF ONE'S OWN MIND, OR „I AM THEIR GOD“ BY JOSEF PÁNEK

The study “A journey into the dark depths of one's own mind, or *I am their God* by Josef Pánek” brings an analysis of Josef Pánek's latest prose entitled *I am their God* and it also engages in the evaluation of the critical reception of this book. It interprets the basic semantic lines of the work and shows Pánek's typical narrative strategies. However, it is devoted above all to the fictional consciousness of the main character, which represents the central space and the focus of the meaning of the entire text. In the final part, the study attempts to critically assess Pánek's novel and to explain why this prose did not fulfill the expectations that his previous book, *Love in the Age of Global Climate Change*, aroused in his readers.

Keywords: Josef Pánek; contemporary Czech prose; culture shock; I am their god; fictional mind

Novela Josefa Pánka *Láska v době globálních klimatických změn*, vydaná v roce 2017, sklídila nebývalou řadu pochvalných ohlasů a dosud málo známý autor za ni v soutěži Magnesia Litera dokonce obdržel Literu za prózu. Emil Hakl, tehdejší člen poroty, pak v anotaci novelu charakterizoval mimo jiné těmito slovy:

Kniha Josefa Pánka je jak stylově, tak tematicky absolutně překvapivá a svébytná, jelikož je naprosto nezávislá na jakémkoliv současném literárním trendu. Na 150 stranách se sice dotkne většiny aktuálních témat, jako jsou xenofobie, rasismus a další globální jevy, ale dělá to s noblesou, humorem i s jistým dacan-

stvím blízkým Hrabalovi, Haškovi či Demlovi. A dělá to hlavně s osvobozujícím nadhledem, snad proto, že autor je vědec, molekulární genetik (nesign. 2018).

Není tedy divu, že široká literární veřejnost další Pánkovu knihu vyhlížela s velkým očekáváním a nemalými nadějemi. A musela si počkat celých pět let, neboť další autorovu prózu, vycházející pod titulem *Jsem jejich bůh*, vydalo nakladatelství Argo až na konci roku 2022.

PRVNÍ A ZÁROVEŇ POSLEDNÍ

Hned na začátku je však třeba upozornit, že ač jmenovaný román vyšel teprve nedávno, jeho geneze sahá až do roku 2010, přičemž během cesty ke čtenáři rukopis prošel mnoha proměnami:

A nakonec děkuji sobě za to, že jsem to napsal a nezbláznil se z toho, a za neuvěřitelnou výdrž a vůli, které k tomu byly potřeba – v životě bych to do sebe neřekl. První verze textu vznikla 1. 9. 2010 ve vlaku (pořád ji mám); od té doby během 12 let vzniklo 6 verzí; tato je 6. (nebo 7.??) (Pánek 2022, 333).

Chronologie Pánkových knih je tedy následující – v roce 2010 píše první verzi textu *Jsem jejich bůh*, v níž zpracovává zážitky ze svého pracovního pobytu v norském Bergenu, kde, stejně jako jeho románový hrdina, na přelomu milénia prožil dva deštivé roky (od března roku 1999 do jara 2001). Jako první však dokončil a vydal málo známou knihu povídek *Kopáč opálů* (2013), v níž se věnuje svému pobytu v australském Brisbane, kam se přesunul z Norska. V této knize si poprvé vyzkoušel své příznačné narativní techniky, jako je používání nepřímé a polopřímé řeči, refrénovitě opakování slovních spojení či užívání obecné češtiny navozující dojem mluvenosti apod. Následující próza *Láska v době globálních klimatických změn* se odehrává během osmi dnů, které autobiograficky laděný hrdina novely, molekulární biolog z ČR, prožije na

konferenci v indickém Bangalore, přičemž prostřední část knihy je zá-
znamem jeho neuvěřitelně strastiplné cesty stopem po Islandu. Z uve-
deného výčtu je tedy zřejmé, že poslední kniha *Jsem jejich bůh* vlastně
fikčně zpracovává časově nejvzdálenější autorovu minulost a její první
verze předcházela všem ostatním Pánkovým prózám. Jde tudíž o text
první a zároveň poslední (zatím), přičemž oněch dvanáct let, v nichž se
rukopis rodil, evidentně dílu příliš neprospělo, spíš naopak. Tak dlouho
se s ním autor mořil, až se mu psaní vymklo z rukou: „Už dávno nad
tímto textem nemám kontrolu. Úplně jsem ji ztratil. Kvůli textu jsem
v noci nespál. (A ještě nespím, ale už je to lepší.) Nedokážu ho posou-
dit. Nedokážu už ani říct, co to je!“ (Pánek 2022, 333–334).

PSYCHOLOGICKÁ AUTOFIKCE

Román, který by se dal označit za autofikční, protože se v něm reálné
prvky z autorovy minulosti transformují do fikčního univerza, čtená-
řům nabízí Pánkovo obvyklé menu – tedy příběh odehrávající se ve
vzdálené zemi, kam se bezejmenný český vědec vydal za lepším ži-
votem, ale celé to nakonec dopadlo úplně jinak.⁽¹⁾ Od první stránky je
tedy zřejmé, že se opět budeme potýkat s aktuálními problémy sou-
časného světa. Především pak s problémy, které vznikají v konfrontaci
mezi odlišnými kulturními vzorci chování a myšlení. Postupem času
se však čím dál jasněji ukazuje, že vnější svět, kulturní šok, který hr-
dina prodělá, je pouze katalyzátorem událostí vnitřních.⁽²⁾ Významná

1 Detailnějšímu rozlišení typů autofikčního vyprávění se ve své studii věnuje Zuzana Fonioková (Fonioková 2018).

2 Pro zajímavost uvádím definici kulturního šoku, kterou nabízí na internetu volně dostupná Sociologická encyklopedie: „Šok kulturní – psych. i soc. otřes způsobený pře-
kvapivým, nečekaným nebo neuvěřitelným zjištěním, které bylo vyvoláno bezprostředním
kontaktem jednotlivce, soc. skupiny nebo celé společnosti s cizí, neznámou, dosud neinte-
riorizovanou kulturou. Takové zjištění může a nemusí vyvolat kulturní změnu nejružněj-
šího druhu. Rozhodně vytváří předpoklady pro kvalit. nové hodnocení vlastní sociokult.
reality v kontrastu k cizí kultuře. Pod vlivem š.k. může dojít i k prohloubení identifikace
jednotlivců či skupin s kult. hodnotami vlastní společnosti, častější je ale jejich postupná
modifikace či nahrazení hodnotami, normami, ideami a vzory chování cizí kultury.
Š.k. může nastat jak v rovině individ. konfliktu (v psychice jednotlivce) s cizí kulturou, tak
na úrovni soc. skupin. V druhém případě dochází většinou k akulturaci na základě kultur-

část románu, vyprávěného „neviditelným“ er-formovým vševědoucím vypravěčem/hlasem v pozadí, se tedy neodehrává v budovách a deštivých ulicích norského Bergenu, ale v mysli mladého vědce, jenž se čím dál hlouběji propadá do deprese, která se stále zřetelněji podobá šílenství. A protože je to vědec, tak své chování, prožívání a myšlení samozřejmě neustále analyzuje, promýšlí, zpochybňuje, interpretuje, vytváří si o něm hypotézy, které dále testuje a znovu a znovu ověřuje. Jeho racionální, analytická mysl je však omezená a postupně čím dál víc bezmocná, protože naráží na hranice poznání – na hranice poznání sebe sama. Zkoumající mysl se pokouší odhalit vlastní tajemství a své dříve netušené vrstvy, což je samozřejmě věc nesnadná. Sebereflexivní vyprávění zaujímá dominantní postavení a mysl hlavní postavy se tak stává hlavním prostorem celého románu. Tomu je přizpůsobeno i tempo vyprávění. Pánek často jakoby vypíná čas zobrazovaného příběhu a místo toho rozvine rozsáhlé, sebe-zpytné či úvahové pasáže, v nichž fikční mysl těká z minulosti do přítomnosti, z domova do Norska apod. Drobná příhoda, setkání, změna počasí či výlet do hor pokaždé spustí celé záplavy myšlenek, v nichž se hrdina pokouší uchopit realitu, která ho obklopuje, a především odhalit sebe sama, protože čím dál jasněji tuší, že není tím, za koho se až do té doby pokládal.

KULTURNÍ A FYZIOLOGICKÝ ŠOK

Na začátku knihy sledujeme úspěšného mladíka, jenž právě dokončil doktorské studium biofyziky, získal prestižní a skvěle placené místo na zahraniční univerzitě a chystá se poznat svět. Nemá rodinu, zato má dvě milenky, které jsou však jen dalšími těly v celé galerii žen, s nimiž ubíjí čas v posteli. A vůbec mu přitom nevadí, že jedna z nich je vdaná. On s nimi totiž žádnou budoucnost neplánuje, citově se neangažuje, je

ního kontaktu různých společností, které na sebe vyvíjejí nestejný, resp. střídavý tlak. Jako součást akulturačních procesů, probíhajících dnes zejm. v zemích tzv. ‚třetího světa‘, představuje š.k. význam faktor kulturní dezintegrace původních domorodých společností a impuls k jejich postupné asimilaci“ (Soukup 2018).

nezávislý, úspěšný, atraktivní a nic mu nestojí v cestě za skvělou kariérou. Na první pohled je přitom zřejmé, že postrádá empatii. A upřímnost, s níž ostatním sděluje své mínění, je sice na jednu stranu obdivuhodná, ale na stranu druhou svědčí o bezohlednosti, s níž k milenkám a přátelům, kterých má všude spousty, přistupuje.

Vykřikl upřímně: „Ohromuje mě, že vůbec dokážeš plakat! Nikdy jsem tě plakat neviděl! Vůbec tě nepoznávám, celou dobu tě znám jako rozmazlenou, zpohodlnělou, zkaženou a línou holku, co se děje?“ (Pánek 2022, 33).

Do doby mladíkova odjezdu do Bergenu je tedy v jeho životě vše zdánlivě v pořádku, jeho ego je dostatečně nafouknuté, jeho potřeby saturované a jeho tělo uspokojené. Jediné, co ho trápí, jsou místní poměry, postkomunistický klientelismus a zdivočelý kapitalismus typický pro východní Evropu po pádu železné opony. A zejména nedostatek peněz, především ve vědě, což je také hlavní důvod, proč se rozhodne stát se ekonomickým migrantem.

Do Bergenu přijíždí poprvé na jaře roku 1999 a už tehdy pochopí, že pobyt zde pro něj nebude snadný. První, co ho hned na začátku vykolejí, je počasí – konkrétně neustálý déšť a šero panující v ulicích města.

Byl zmatený a dezorientovaný, celý den mluvil cizím jazykem, nepřetržitě pršelo, a když se zeptal sám sebe, kolik je hodin, nedokázal si odpovědět, měl neodbytný pocit, že se stmívá a že už bude noc; která nenastávala, a když nastala, nepoznal to; bylo teprve půl 4. odpoledne (ibid., 22).

A pak se ho postupně zmocňuje čím dál intenzivnější pocit osamění a naprosté izolace. Nikomu v Bergenu pořádně nerozumí, téměř s nikým se nevidá, pořád prší, město je vylidněné, trpí nedostatkem světla. Zároveň se ale odmítá přizpůsobit – neučí se norsky ani se nepokouší se svými kolegy na univerzitě navázat bližší vztahy. Chtěl by chodit do kina, divadla, do hospody a žít stejný život, na jaký byl do té doby zvyklý, ale místo toho sedí celé dny v hotelovém pokoji nebo se prochází v dešti

po liduprázdných ulicích. Stále si však zarputile trvá na svých zvycích – do práce jezdí na kole, i když tam vždycky dorazí úplně promočený, jídlo si ohřívá v mikrovlnce, třebaže jeho zápachem neustále obtěžuje své okolí, každé ráno čeká na chodbě svého hotelu, aby aspoň jednou za den mohl někoho pozdravit. Jeho samota a odcizení jsou neprostupné stejně jako temná obloha nad Bergenem, z níž několik měsíců prší jako z bezzedné putny. Jediným jeho společníkem je nepřítliš optimisticky laděný Célinův román *Cesta do hlubin noci* a později láhev alkoholu. Náladu mu nezlepší ani návštěva v Praze a Vánoce u rodičů na Vysočině, neboť pochopí, že jeho domov a přátelé mu nerozumějí. Nechápou totiž jeho novou zkušenost, která jej od domácího prostředí postupně odcizuje.

POZNEJ SÁM SEBE ANEB NA HRANĚ ŠÍLENSTVÍ

Ze zoufalství se tak začne opíjet a přejídat. A pak se stane to úplně nejhorší – začnou se mu vracet vzpomínky z minulosti, z nichž běhá mráz po zádech. Pochopí, že je tyran, kterému dělá dobře bezmoc slabého. A co hůř, jeho mysl mu umožňovala vlastní činy nevidět, úplně je vytěsnit ze života. Citové týrání žen a fyzické mučení zvířat, které náhle vyplují ze záhybů jeho alkoholem prolitého vědomí, ho vyděsí natolik, že se dál bojí jakéhokoli sblížení s jiným člověkem. Kromě toho trpí paranoidními představami, že jeho zlé skutky mu všichni vidí na očích, pohrdají jím za ně a vysmívají se mu. Tyto chiméry úplně ovládnou jeho vědomí a on kvůli tomu nemůže pracovat, spát a vlastně vůbec nějak normálně existovat. I proto utíká do hor, kde bez jakéhokoli pudu sebezáchovy podniká nebezpečné cesty na ledovec a další odlehlá místa, i když je absolutně vyhladovělý a celkově vyčerpaný. Úplně se sám sobě vzdálí, jeho mysl jakoby vystoupí z těla a on tímto způsobem konečně začíná sám sebe osvobozovat.

Další výrazný mezník v jeho pobytu představuje návštěva krajan-ského klubu, na který shodou okolností narazí teprve po roce a půl od příjezdu do Norska. Zde se seznámí s Evou, mladou au-pair, která ho velmi přitahuje. On se však strašně bojí, že by jí mohl ublížit, aniž by

o tom sám věděl. Proto se neustále kontroluje a všechna jejich setkání prožívá s velkým sebezapřením – překonává svou touhu, učí se vypnout své emocionální já a doufá, že opět neprovede něco nepatřičného a Evě neublíží. Ta jeho rozpaky cítí, ale nerozumí jim, nechápe, kde je problém, když je přece tak mladý, atraktivní, chytrý a má zaměstnání na univerzitě. Co víc by si mohl přát? Jejich známost, a především setkání s dalšími krajany mladíkovi konečně otevře oči a poskytne mu aspoň trochu stability v jeho vnitřním chaosu a poznané prázdnotě. Zaprvé pochopí, že jeho činy na něm nejsou vidět, a zadruhé, že také ostatní nejsou schopni vidět vlastní jednání takové, jaké skutečně je. I oni jsou obelháváni svou myslí, i oni jsou otroci osobní představy o realitě. Na rozdíl od nich on už však prohlédl svou lidskou omezenost a chápe, že jeho poznání světa i sebe sama je ovlivněno jeho vlastní myslí i dosavadními vědeckými a filozofickými systémy. Jedná se tedy o ryze postmoderní závěr, k němuž Pánek ještě připojuje kvantovou mechanikou a jakýmsi panteismem inspirovanou teorií života:

Co je na nás odlišného? Nic! Lidský život je stejně řízený vlastnostmi energie, která tvoří člověka, stejně jako třeba voda v potoce, která má korytem potoka cestu stejně určenou terénními vlastnostmi jako člověk vlastnostmi, které dostal při narození a které si stejně jako voda koryto potoka nemohl ani vybrat a ani je odmítnout. Že voda na rozdíl od člověka neví, kudy teče a že teče? Pcha! Jak to můžeme vědět? Nemůžeme; třeba má voda v potoce vědomí o sobě samé stejně jako člověk. [...] Máme svobodu v rámci fyzikálních vlastností energie, která nás a celý vesmír tvoří, a naši neoddělitelnosti od něj. Je to první krok ke svobodě sama sebe – poznání a pochopení neoddělitelnosti od zbytku vesmíru, v jehož energetickém kontinuu jsme další lokální a dočasná energie, uskupení, neoddělená a neoddělitelná od ostatních, stejně jako všechno ostatní. Jsme touto energií stvoření, podléháme jejím zákonům, jsme jimi určeni – a zároveň jim nerozumíme, a proto filosofujeme a filosofujeme blbosti (Pánek 2022, 260–261).

Na konci románu se tak pomyslně ocitáme přímo před delfskou věštírnou, nad jejímž vchodem stál nápis „Poznej sám sebe“. Protože ten, kdo pozná sám sebe, se podle Pánkova hrdiny stává bohem sobě i ostatním. Vědecký mozek, který odmítl náboženství, v textu dospívá až na samotný konec myšlenkového kruhu a z temného Bergenu odlétá do slunné Austrálie za dalším, snad lepším životem. A to je ve zkratce celá sémantická i dějová osa románu, který postrádá lehkost předcházející novely.

KRITIKA

Román bohužel v žádném ohledu nenaplnil velká očekávání, která do něj byla vkládána. Vyprávění chybí rytmus, opakující se pasáže příběh nedynamizují, ale naopak ubíjejí a úmorně roztahují. Některé segmenty textu jako by teprve čekaly na jazykovou redakci a některé jako by se do románu dostaly spíš omylem. Text je opulentní a ve své úpornosti, s níž popisuje psychické stavy hlavní postavy, čím dál monotónnější.

Těchto slabin díla si všimli také recenzenti, kteří jinak Pánkovu psaní, pohybujiícímu se stylově někde mezi hrabalovským proudem vyprávění a poetikou amerických beatníků, přiznávají působivost a uměleckou svébytnost. Jistou rozvleklost románového celku zaznamenal například recenzent *Novinek.cz* Stanislav Novák, který napsal:

Podrobné rozbory vnitřního světa hlavního hrdiny a hledání motivací k vlastním činům, často bizarním a nevysvětlitelným, ze začátku baví, jenže na 334 stranách začnou být postupně únavné. Nelze tvrdit, že by próza neměla žádnou myšlenku, ale pro pár myšlenek nebylo nutné popsat tolik papíru. Pitvání se ve svém pološílenství vede k neustálému opakování velice podobných pasáží. Kdyby text někdo rozumně proškrtal, udělal by mu dobrou službu. Ani jazykově není próza nijak vycizelovaná, formulace občas postrádají eleganci. Autor hodně sahá k přímé řeči, která je ale často strnulá (Novák 2023).

A podobně také Kryštof Eder na stránkách *Hosta* v recenzi nazvané „Vivisekce mysli“ soudí:

Při četbě si člověk často klade otázku, co to vlastně všechno znamená, k čemu to vede, či je na pochybách, zda měl nad tím repetitivním nimráním se v mladíkově duši a v jeho vychýlené recepci světa někdo kontrolu. Román má přes tři sta stran a těmi je občas dost obtížné se prokousat. Zvláště když se už v polovině knihy začne ukrádat tušení, že tomu, co předvedl do té doby, autor na zbylém prostoru žádnou korunu nenasadí. Že vyprávění nikam a k ničemu nesměruje. Desítky, ba stovky stran pak slouží především k tomu, aby se člověk v tomto přesvědčení ujišťoval a aby zavíral knihu s vědomím, že tentokrát se Josef Pánek na pódium Národního divadla [čti na vyhlášení Cen Magnesia Litera] podívá jen stěží (Eder 2023, 91).

Ale abychom byli spravedliví, je nutné dodat, že ne úplně všichni Pánkovou prózu zavrhnou. Třeba Michal Jareš je toho názoru, že dočíst knihu až do konce je „dobrá cesta k toleranci a k tomu, abychom vydrželi číst a naslouchat příběhům i v době ztížených možností soustředění“ (Jareš 2023, 5). I on však připouští, že text sice úplně nezaplnil jeho očekávání, ale místo toho přinesl něco nového – hrdinu naší doby obklopeného aurou vlastního ega, žvanění a prázdnoty, což může být nakonec víc, než se na první pohled zdá.

KONEC VELKÉHO OČEKÁVÁNÍ

Josef Pánek rozhodně není tuctový autor. Jeho psaní je na první pohled rozpoznatelné, má svou vyhraněnou poetiku, osobitě nakládá s jazykem a způsobem vyprávění. Jeho racionální, vědecký pohled na svět i jeho nevšední život mu umožňuje vyprávět zajímavé příběhy a zachytit zkušenost člověka přebývajícího v jiné, pro něj cizí kultuře. Ve své urputnosti a otevřenosti, s níž je ochoten zkoumat a experimentovat s vlastní

životní empirií, je v každém případě hoden ocenění. Na druhou stranu se však začínají zřetelně vyjevovat meze jeho tvůrčí metody i jeho myšlenkového světa jako takového. Jeho psaní je totiž, paradoxně, do sebe uzavřené. Cizí země, cizí kultury do něj pronikají pouze jako světlo do jeskyně, ale centrum narativního je vždy uvnitř, v mysli hlavního hrdiny, který nese tolik autobiografických rysů, že si jej těžko můžeme představovat jinak než jako fikční kopii samotného autora. Jeho hrdina má podobné názory jako on, žije na stejných místech jako on, mluví stejným jazykem, uvažuje stejným způsobem. Je to jeho alter ego, jeho fikční já, které stojí v centru všech jeho próz. Neohrabaná, bezprostřední, neustále se divící, trochu namyšlená, po přesahu toužící, vědeckou teologii praktikující postava stojí všude a za vším, všechny knihy jsou o ní, všechny texty obíhají okolo jednoho stejného bodu. A troufám si tvrdit, že pokud se časem nepřesunou na jinou oběžnou dráhu, pak budou zajímat čím dál menší skupinu čtenářů. Kdyby Pánek zůstal pouze autorem *Lásky v době globálních klimatických změn* (Kopáče opálů zná totiž jen málokdo), mohl by literární svět ještě několik let žít v příjemném očekávání jeho dalšího opusu a doufat, že jednoho dne se na pultech knihkupců objeví kniha, která potvrdí zrození velkého spisovatele. Takhle je všechno úplně jinak, čekání končí a naděje s ním. Třetí Pánkově próze totiž chybí onen humor a osvobozující nadhled, o němž psal Emil Hakl ve svrchu uvedené anotaci *Lásky v době globálních klimatických změn*, která jeho předchozí text povyšovala nad běžnou literární produkci.

Mgr. Aleš Merenus, Ph.D.

Oddělení literatury 20. století a literatury současné

Tým pro výzkum moderního českého divadla

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.

Veveří 365/46

602 00 Brno

merenus@ucl.cas.cz

CC BY-SA 4.0.

LITERATURA

Eder, Kryštof. 2023. „Vivisekce myslí.“ *Host* 39(1), s. 91.

Fonioková, Zuzana. 2018. „Fikčnost ve faktuálním vyprávění; Příklad fikčních metaautobiografií.“ *Česká literatura* 66(6), s. 841–869.

Jareš, Michal. 2023. „Je lehké být bohem.“ *A2* 19(16), s. 5.

Nesignováno (Hakl, Emil). 2018. „Vítěz Litera za prózu v roce 2018.“ *Magnesia-litera.cz* <https://www.magnesia-litera.cz/historie/> (přístup 29. 11. 2023).

Novák, Stanislav. 2023. „Bůh, který se bojí sám sebe.“ *Novinky.cz* <https://www.novinky.cz/clanek/kultura-recenze-buh-ktery-se-boji-sam-sebe-40422220> (přístup 29. 11. 2023).

Pánek, Josef. 2013. *Kopáč opálů*. Praha: Triton.

Pánek, Josef. 2017. *Láska v době globálních klimatických změn*. Praha: Argo.

Pánek, Josef. 2022. *Jsem jejich bůh*. Praha: Argo.

Soukup, Václav. 2018. „Šok kulturní.“ *Sociologická encyklopedie* https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C5%Aook_kulturn%C3%AD (přístup 29. 11. 2023).

Studie vznikla s podporou z Akademické prémie udělené Akademií věd ČR prof. Pavlu Janouškovi a v rámci výzkumného záměru Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v. v. i., (RVO: 68378068).

Při vzniku studie byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie – <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORJ: 90243).

